

Ősi nomádok négy keréken

F. Kovács Péter

– A szkíta kocsik

24

Szkíta lovas ábrázolása a délorsz sztyeppéről



A szkíták sztyepei eredetű kelet-európai, illetve ázsiai lovas-nomád nép, akik a vaskor folyamán érték el a Kárpát-medencét. A mai Magyarország területén a legkorábbi keleti eredetű hatások a Kr. e. 9. században jelennek meg, ezt az időszakot nevezi a hazai régészeti kutatás preszkíta korszaknak. A Kr. e. 8. századtól pedig mind dominánsabbá válik egy szkíta arculatú kultúra az Alföld területén. Az ekkoriban itt megjelenő csoportok életmódjáról a következőket írja Hérodotosz görög történetíró:

„A szküthákat nem számítva a világ legtudatlanabb népei az Euxeinosz-tenger körül élnek, ahová Dareiosz hadseregét vezette. Mert a Pontoszon inneniek közül egyetlen okos népet, egyetlen bölcs férfiút sem említhetnénk, kivéve a szküthákat [...]. A szküthák rendkívül leleményesek az általunk ismert legfontosabb dolgokban, különben azonban nem érdemelnek csodálatot. Nos, azt a fontos dolgot eszelték ki, hogy aki megtámadta az országukat, az többet nem tud elmenekülni, továbbá, hogy ha nem akarják, soha senki nem tudja megtalálni őket. Nem emeltek ugyanis városokat, sem erődtímenyeket, hanem mindig velük van

A szkíták a magyar historikus hagyományban, illetve részben a népi emlékezetben úgy élnek, mint a magyarság közvetlen elődei. A magyar kútfők közül elsőként Anonymus az 1210 táján írt művében eredeztette a magyarokat a szkítáktól. A magyarság szkítiai őshazájának ismertetését Kézai Simon 1282–1285 között született munkájában a hun származás mondájával egészítette ki. A hun eredet hagyományát több középkori krónika (*Bécsi Képes Krónika*, *Budai Krónika*, Thuróczi János, Bonfini krónikája), valamint Werbőczy István 1517-ben megjelent *Hármas-könyve* is átvette, így plántálva át a szkítiai őshaza és a hun eredet téves mítoszát a magyar nemesség származástudatába.



Övlemez a szaka kultúrából, I. Péter szibériai gyűjteményéből

a házuk. Valamennyien lovas íjászok, nem földművelésből, hanem állattenyésztésből élnek, lakni meg a kocsijukban laknak. Hogyne volnának hát legyőzhetetlenek és megközelíthetetlenek?”

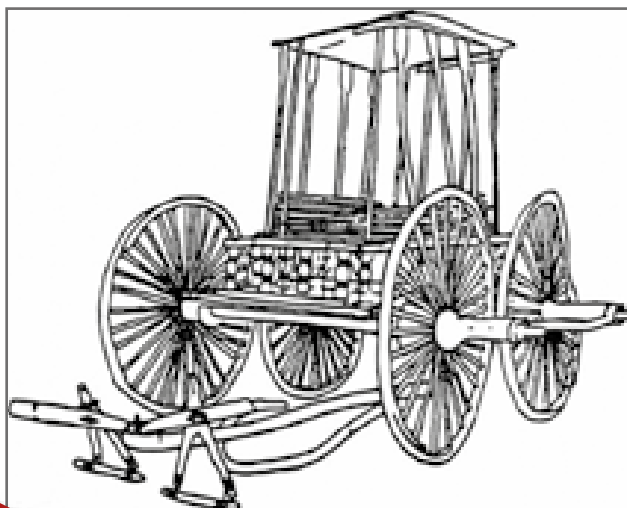
A fenti forrásrészlet egy gyorsan és könnyen mozgó életmódot folytató csoport leírását adja meg, amiknek az életében a szekér láthatóan meghatározó szerepet játszott. De a kocsik nem csak szállítási/utazási/használati eszközként, hanem a gazdagságot és hatalmat kifejező szimbólumként, sőt szakrális tárgyként is megjelenik e sztyeppei kultúrkör temetkezéseiben és művészeti ábrázolásaiban.

E tekintetben írott forrásaink, így Hérodotosz beszámolója mellett a legkülönlegesebb forráscsoportot az úgynevezett kocsitemetkezések képezik. Ez a szokás az európai területen a vaskor folyamán terjedt el az úgynevezett Hallstatt-kultúra és a szkíta jellegű kultúra által dominált térségekben, míg a sztyeppei régióban egészen a Kr. e. 3. évezredig vezethető vissza (a Tobol-folyó vidékén kialakuló Szintasta-Petrovka kultúra idejéig).

Ugyanakkor feltételezhető, hogy a szokás már korábban is létezett, hiszen az úgynevezett Majkop-kultúrába sorolható, a Kr. e. 4. évezredre korhatározható egyik Kubán-folyó vidéki kurgánban is leltek már kocsikereket.

Konkréten a szkítáknál a kocsitemetkezések szokása egészen a Kr. e. 8. századra nyúlik vissza. E temetkezések egyik kiemelkedő példája a paziriki egyes számú, fejedelmi gazdagságú sírban talált 3 méter hosszú négykerékű kocsi, mely különlegesen jó állapotban maradt meg a szerencsés klimatikus feltételek miatt.

Míg a paziriki sírban talált kocsi kerekeinek átmérője 150 cm, addig a kocsi rúdjának hossza 3,1 méter. A fejedelmi temetkezésben nagy mennyiségű nemesfém, szőttesek, fatárgyak és bőrök voltak elhelyezve. A megfelelő környezeti viszonyok miatt az elhunyt egész teste mumifikálódott, bőrén még a tetoválásai is ki-vehetőek voltak. Mindez alapján a kutatók feltételezik, hogy a kocsitemetkezések leginkább a társadalmi hierarchia magasabb szintjein álló személyekhez köthetőek. A társadalmi reprezentáción túl a kocsiknak feltehetően szakrális szerepe is lehetett a vaskori sztyeppe népek körében.



A paziriki kocsi rajza

A Hallstatti-kultúra a késő bronzkori urnamezős kultúrát követően alakult ki a Kr. e. 8. és az 5. század között az Alpok északi térségében. Magyarország területén a Duna vonaláig terjedt el, ezt a kutatás keleti Hallstatt-körnek nevezi.

A magyarországi kocsitemetkezések emblematikus példája a szentes-vekerzugi temetőben feltárt 13. sír. A temető Szentes határában helyezkedett el, a mára kiszáradt Veker folyócska egyik magaspartján. Az első régészeti kutatásokat a szentesi múzeum akkori igazgatója, Csallány Gábor 1937-ben végezte a hely-

Négy ló vonatatta aranszekér az úgynevezett Oxus-kincsből



színen, majd 1941-ben ismét visszatért a temető területére. A két alkalommal összesen 11 emberi vázat, illetve lótemetkezést hozott a felszínre. A ásatás további folytatására 1950–1954 között került sor, melyet a magyar régészet egyik legendás alakja, Párducz Mihály végzett el. Összesen 151 sír került feltárássra, melyek a temetkezési szokások alapján egy igen színes összetételű népeségről árulkodnak. Négy alapvető temetkezési rítust lehet elkülöníteni: csontvázis temetkezéseket, melyek között voltak háton fektetett nyújtott pozícióban sírba tett halottak, illetve oldalt fektetett felhúzott lábakkal eltemetett halottak, valamint szórt hamvas és urnás temetkezések.

Ezekon kívül előfordulnak önálló lótemetkezések és a négy alapvető típustól eltérő temetkezések: pl. kettős temetkezések, csonkítások vagy hasra fordítva történő temetés is. A szentes-veker-

zugi temető talán legkülönlegesebb sírja a 13. számú volt, ebben ugyanis két felszerszámozott ló mellett kocsialkatrészek is előkerültek. Ezek egy négykerékű kocsi vas kerékabroncsai voltak, de a kocsihoz tartozó kerékagyakat is sikerült megfigyelni. A kerékről korábban azt gondolták, hogy küllös szerkezetű lehetett, melyet a vasabroncs tett erősebbé. Az újabb eredmények azonban inkább egy tömör szerkezetű keréktípusra engednek következtetni. A tömör fakerekek metszete a széles kerékagyi és az elvékonyodó kerékszéli rész jellemző. Az eredeti állapotában, egyben azaz *in situ* módon kiemelt sír teljes

A paziriki kultúrában (Altaj hegység, Oroszország) a különleges körülmények szerencsés együttállásának köszönhetően olyan leletek maradtak meg a sírokban, melyek érzékenységük miatt rövid idő alatt megsemmisülnek. Az erős magashegyvidéki klíma és a halomsírok speciális kialakítása miatt a halmok belsejében, lényegében a sírkamrában és környékén állandó jégencse tud kialakulni, mely képes átvészelni a rövid melegebb évszakokat. Ennek köszönhetően szerves eredetű tárgyak maradhatnak meg úgymint: fa, textil, bőr stb. Néhány esetben a jég megőrizheti az elhunytak mumifikálódott testét, tetoválásokkal, hajviselettel.

Hérodotosz ír a szkíták kocsiiban történő elégetéséről is: *„Ezeket aztán így végzik ki. Megraknak rőzsével egy szekeret, ökröket fognak elébe, a jósokat pedig megbilincsel lábbal, hátrakötött kézzel, betömött szájjal odaültetik a rőzserakások közé. Aztán meggyújtják a rőzsét, és nagy kiabálással az ökrök közé csapnak. Nem egy ökör odaég a jósokkal együtt, van, amelyik csak megpörkölődik, amikor a kocsi elég. De más vádak alapján is végeznek így ki jósokat, amikor rájuk bizonyítják, hogy álpróféták. Akit így megölnek, azoknak a gyermekeit sem kíméli a király: a fiúkat mind kivégezteti, a leányokat azonban nem bántja.”*



A paziriki kocsi a szentpétervári Hermitage-ban





Szkíta bronzszobrocska

kibontására csak 1999-ben került sor. A munkát a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai végezték. Ekkor számos új megfigyelésre nyílt lehetőség, melyeket Vörös István ír le az *Archaeológiai Értesítő* lapjain.

Ő a következőképpen rekonstruálja a temetés eseményeit. A sír aljára fapallók kerültek lefektetésre; ezt a két lócsontváz alatt előkerült szenült maradványok bizonyítják. Ezt követően kerülhetett sor a sír mellett leölt, felkantározott lovak egymás után történő behúzására a sírgödörbe. Először a jobb oldali lovat a jobb oldalára fektetve, majd a bal oldali lovat rogyasztva helyezték el, mert már csak így fért el a kiásott gödörben. A lovak fejről lehúzták a kantáratot,

illetve kihúzták a szájukból a zablát. Ezt követően a szétszedett kocsi két-két kerekét a lovakra hordott 25–30 cm vastag földrétegre, a bal oldali ló fölé rakták. A hátulsó – alsó – törött kerékabroncs már sérülten került a sírba.

Érdekes kérdés, hogy vajon milyen lovak húzhatták ezeket a szekereket. Ismét Hérodotoszt érdemes itt idézni:

„Bozontos lovaiknak, amelyeket állítólag öthüvelyknyi szőr borít, termete kicsi, orra tömpe, s egy embert ugyan nem bírnak el, de kocsiba fogva páratlanul gyorsak, s ezért az ott lakók mind kocsinjárnak.”

A zoológiai vizsgálatok révén szerencsére megbízható információkra is támaszkodhatunk. A szentes-vekerzugi szkíta lovak altáji eredetű tarpán származékok. A legújabb vizsgálatok – az Aržan 2 Kurgan lovain végzett DNS-vizsgálatok – egyértelműen igazolták, hogy a szkíta házi lovak nem a keleti vadló (taki, azaz a przewalski ló) leszármazottai. Ezek a lovak igen alacsony magasságúak voltak, a Szentes-Vekerzugon feltárt 16 lóból 13 magassága 136 cm-nél alacsonyabb volt.

Hérodotosz és a szkíta kocsitemetkezések alapján azt mondhatjuk, hogy a tarpán típusú lovak egy négykerékű kocsitípust húzhattak a szkíták korában, egy olyan kocsit, mely nem csupán szállítóeszközként, de a hatalom, a gazdagság kifejezőjeként is funkcionált, nem pusztán a szkíta előkelők életében, de halálában is.

◇ ◇ ◇

A szórt hamvas temetkezések esetében a maradványok a sírgödör alján kerülnek elhelyezésre. Több „forgatókönyve” is létezik ennek a rítusnak: előfordul, hogy a hamvakat egy halomba helyezik el, vagy a sír alján szabálytalanul, de az is megeshet, hogy a sírgödör visszatemetése közben szórják bele a sírba a hamvakat. Ilyenkor a feltárás közben a földdel keverednek emberi maradványok, hamu, szén stb. Urnás temetkezések esetében a hamvak egy speciális edényben kerülnek eltemetésre.



Lovak a vekerzugi sírból



A szentes-vekerzugi szkíta kocsitemetkezés